

L. V. DMİTRİEVA: “RUSYA BİLİMLER AKADEMİSİ DOĞU ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ TÜRK EL YAZMALARİ KATALOĞU”

*Arif AKBAŞ**

Özet

Doğu Araştırmaları Enstitüsünün Türk dili koleksiyonunun ilk tam rehberi, materyallerin yazarları tarafından (yaşam süreleri) gruplar hâlinde düzenlenmesiyle tematik bir prensip (30 başlık) üzerine inşa edilmiştir. 1.674 el yazmasında sunulan 2.432 listenin açıklamasını içerir, indekslerle birlikte sunulur ve Türk halklarının tarihi, edebiyatı ve kültürüyle ilgili çalışmalar için gerçek bir kaynaktır. “Katalog”, ünlü Rus Türk dilbilimcisi ve arkeograf Lyudmila Vasilievna Dmitrieva (1924-1997) tarafından 80’li yıllarda SSCB Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsü’nün Leningrad şubesinde kıdemli araştırmacı olarak görev yaptığı sırada hazırlanmıştır. L. V. Dmitrieva, Rusya Bilimler Akademisi Doğu Çalışmaları Enstitüsü’nün mevcut St. Petersburg şubesinin El Yazmaları Bölümü’nün tüm fonlarının, özellikle de koleksiyonunun depolanması, restorasyonu, arkeografik işlenmesi ve bilimsel dolaşıma sokulmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Büyük ölçüde Türkçe el yazmalarından onun odaklanmış çabaları sayesinde (SSCB Bilimler Akademisi Leningrad Doğu Çalışmaları Enstitüsü’ndeki meslektaşlarıyla birlikte), bu fon artık uzmanların kullanımına tamamen açıktır. Mükemmel bir dilbilimci ve Türk dilleri ve bu dillerdeki el yazısıyla yazılmış kitaplar konusunda dikkate değer bir uzman olan L. V. Dmitrieva, 1997 yılında trajik bir şekilde vefat etmiştir. Çalışmalarının neredeyse hiç değişmeden yayınlanmasının mümkün olduğunu bu eser vesilesiyle görmüş olduk. Bu makalede “Rusya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü Türk El Yazmaları Kataloğu’nun tanıtımı yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rusya Şarkiyat Enstitüsü, Oryantalizm, Türkçe el yazmaları, Türkçe yazmaların son kataloğu, Türkiyat

L. V. DMİTRİEVA: RUSSIAN ACADEMY OF SCIENCES INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES TURKISH MANUSCRIPT CATALOGUE

Abstract

The first comprehensive guide to the Turkish language collection at the Institute of Oriental Studies is organized thematically, featuring 30 titles, with materials grouped according to their authors’ life periods. It includes descriptions of 2,432 items presented in 1,674 manuscripts, accompanied by indexes, making it a valuable resource for studies on the history, literature, and culture of the Turkic peoples. The catalog was compiled by the renowned Russian Turkish linguist and archaeographer Lyudmila Vasilievna Dmitrieva (1924-1997) in the 1980s while she served as a senior researcher at the Leningrad branch of the Linguistics Institute of the USSR Academy of Sciences. Dmitrieva, who later became the Director of the Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of

* Öğr. Gör. Dr, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi / arifakbas@yahoo.com / ORCID: 0000-0002-8480-4350
Gönderim tarihi: 22/01/2024 Kabul tarihi: 05/04/2024

Sciences in St. Petersburg, made a significant contribution to the preservation, restoration, archaeographic processing, and scholarly dissemination of the Manuscripts Department's entire holdings, particularly its Turkish manuscript collection. Thanks to her dedicated efforts, along with her colleagues at the Leningrad Institute of Oriental Studies of the USSR Academy of Sciences, this collection is now fully accessible to experts. A distinguished linguist and expert on Turkic languages and handwritten books in these languages, Dmitrieva tragically passed away in 1997. This article introduces the Catalogue of Turkish Manuscripts at the Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences, showcasing the enduring value of her work, which can be published almost unchanged.

Keywords: Russian Oriental Institute, Orientalism, Turkish manuscripts, Latest catalog of Turkish manuscripts, Turkiyat

Giriş

Önerilen katalog, SSCB Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nün Türk dili el yazması koleksiyonunun tamamını kapsayan, tematik bir prensip üzerine inşa edilmiş (30 başlığı kapsar) ve materyalin yazara göre tematik gruplar hâlinde düzenlendiği ilk referans kitabıdır.¹ Yazarlarının yaşamları ya da ölüm zamanlarına kadar (Kronolojik) böyle bir referans kitabı aslında Türk halklarının edebiyat tarihini ve kültürünü incelemek için son derece gerekli bir kaynaktır. Uygun referanslarla birlikte, 1.171 açıklama içeren "Şark Araştırmaları Enstitüsü Türk El Yazmaları Tasvirleri"nin yayınlanmış üç ayrı nüshasını kullanır. Bu sayılardan ilk ikisi, bu kataloğun amaçları doğrultusunda yazar tarafından revize edilmiş ve bunlarda yer almayan materyallerle desteklenmiştir. Tüm koleksiyonun bir kerede tanımlanmasının, kart dizininde temsil edilmeyen el yazmalarının tanımlanmasını ve ayrıca eserlerin konularını, yazarlarını, başlıklarını netleştirmeyi mümkün kılmasına dikkat edilmiştir.

Katalog, 1.674 el yazması için 2.432 listenin açıklamasını içermektedir (yazma kodları: A 356, B 831, C 335, D 142, E 10). Daha önce yayınlanmış incelemelerde ve makalelerde, muhtemelen fonun kart endeksine göre, listelerinin toplam sayısı 3.000-3.500 adet olarak belirtilmiştir. Bu "tutarsızlık", 220'den fazla listenin yazarca açıklamaya tabi olmayan olarak tanımlanmasıyla açıklanmaktadır. (Bunlar yalnızca kart kataloğunda kalır: Ticaret hesapları, öğrenci kayıtları, 19. yüzyılın sonları- erken dönem basılı eserlerin alıntıları ve özetleri.) 20. yüzyıllar, hafıza notları vb. aynı listelerin farklı sembolleri altındaki kartlara isimsiz olarak tekrar tekrar yazma durumlarını ortadan kaldırmanın yanı sıra, makalelerin bazı bölümlerinin bağımsız kartlara yazılması ve son olarak konuların açıklanmasıyla tamamlanmıştır.

Genel olarak katalogda, "Açıklama"nın tüm sayılarında olduğu gibi, açıklanan eserlerin çoğu, eski nesil bilim adamları (V. D. Smirnov, A. N. Samoïlovich, vb.) tarafından tanımlandığı şekilde sunulmaktadır; Bilimler Akademisi Asya Müzesi- Doğu Çalışmaları Enstitüsü'nde ve büyük ölçüde fon dosyasında bulunan koleksiyonların ve el yazmalarının bireysel makbuzlarının listeleri de böyledir. Listelerde ve kart indeksinde sağlanan veriler (başlık, yazar) tarafından kontrol edilmiş ve el yazmaları, basılı referans kitapları, kataloglar ve diğer çalışmalarla desteklenmiştir. Zanaatkâr ritüelistlerin [kalemiyye yahut ilmiyye] el yazmalarını anlatırken, Bilimler Akademisi Oryantal Araştırmalar Enstitüsü Oryantalistler Arşivi'nde bulunan, henüz tamamlanmamış ve ciddi şekilde ihtiyaç duyulan, E. Kh Nuriakhmetov'un ön açıklamasının el yazmasını da kullanmıştır. Taslaklara dayalı olarak revizyon ve açıklamalar yapılmıştır. Farsça-Tacikçe el yazmaları ve taş baskıların yayınlanmış açıklamaları düzenleyiciye büyük yardım sağlamıştır. Bilimler Akademisi Doğu Tarihi Enstitüsü'nün Arapça el yazmalarının yanı sıra, derlenen "Yeni Seri" koleksiyonundan Türk el yazmalarından oluşan bir kart dosyası (Kod - T.S.) GPB im. M. E. Saltykov-Shchedrin sayesinde Leningrad Üniversitesi Doğu Fakültesi kütüphanesinin Türk dili el yazmaları ile de tanışılmıştır.

Türkçe El Yazma Koleksiyonu'na Dair

Tanımlanan Türk el yazmaları koleksiyonu, 1930'da oluşturulan SSCB Bilimler Akademisi Doğu Çalışmaları Enstitüsü fonlarına dâhil edilen Asya Müzesi'nin 1818'deki organizasyonundan bu yana olanlardan derlenmiştir. Bu el yazmalarından bazıları, çeşitli kişilerden (J. L. Rousseau, G. R. Fonton, vb.) satın alınan koleksiyonların bir parçası olarak edinilmiştir. Diğer bazı yazmalar ise K. P. Kaufman, A. L. Kuhn, N. F. Petrovsky, vb. oryantalist veya yetkili kişilerin ölümünden sonra kişisel kütüphanelerinden gelmiştir. Bazıları ise "Asya Müzesi" çalışanları tarafından el yazmaları toplamak amacıyla düzenlenen iş gezilerinden getirilmiştir. (K. G. Zaleman, S. F. Oldenburg, V. A. Ivanov, A. N. Samoïlovich vb.). Koleksiyonun yenilenmesi özellikle 1917'den sonra yoğun bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Doğu Dilleri Eğitim Bölümü, Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi, Din ve Ateizm

¹ L. V. Dmitriyeva, *Katalog Tyurkskikh Rukopisey Instituta Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademii Nauk* / L.V. Dmitriyeva; [Otv. red. O. F. Akimushkin], Moskva: Vost. Lit., 2002, s. 1-10

Tarihi Enstitüsü vb. yanında taşradaki kurumlardaki el yazmaları da St. Petersburg'a getirilmiştir. Yeni yazmalar elde etmek için başka geziler de (SSCB Bilimler Akademisi Arkeolojik Keşif Gezileri) düzenlenmiştir. Bu iş gezilerine araştırmacılardan E. E. Bertels, N. F. Pashkina'nın çalışmaları örnek gösterilebilir.

Türkçe el yazmaları aynı zamanda Arapça ve Farsça el yazmaları da dâhil olmak üzere koleksiyonların ve bir dizi ayrı edininin bir parçasıdır. Bu tür 108 koleksiyon ve edinim vardır. Bu koleksiyon, el yazmaları ve listelerin bolluğu, Türkçe dil çeşitliliği açısından dünyadaki diğer depolar arasında benzersizdir. Türk dilleri konu başlıklarının sayısı, eski listelerin sayısı, bilinen ve bilinmeyen el yazması varaklar ve bunların yazarları, çevirmenleri, yorumcuları, kopyacıları vb. çıkarmak oldukça zahmetli bir uğraş gerektirmiştir.

Bu yazmalar tematik ve niceliksel olarak şu şekilde dağıtılmaktadır: Tarih - 159 liste (No. 1-159), coğrafya - 47 (No. 160-206), takvimler - 6 (No. 207-212), biyografiler - 22 (No. 213-234), soyağacı - 10 (No. 235-244), eylemler - 41 (No. 245-285), ansiklopediler - 5 (No. 286-290), kaynakça - 4 (No. 291-294), matematik - 2 (No. 295-296), mineraloji - 2 (No. 297-298), astroloji - 10 (No. 299-308), tıp - 38 (No. 309-346), etik - 38 (No. 347-384), felsefe - 2 (No. 385-386), din - 267 (No. 387-653), Müslüman hacıografisi - 181 (No. 654-834), dil bilimi - 75 (No. 835-909), mektup düzyazı - 27 (No. 910-936), kurgu edebiyat: şiir - 886 (No. 937-1822), düzyazı - 37 (No. 1823-1859), edebiyat eleştirisi - 64 (No. 1860-1923), folklor - 245 (No. 1924-2168), ders kitapları - 32 (No. 2169-2200), müzik - 2 (No. 2201-2202), satranç - 1 (No. 2203), askerlik işleri - 2 (No. 2204-2205), avcılık - 3 (No. 2206-2208), el sanatları - 1 (No. 2209), zanaatkarların ritüelcileri - 66 (No. 2210-2275), falcılık-rüya kitapları-alametler-tılsımlar -23 (No. 2276-2298), çeşitli tematik başlıklarla ilgili materyal koleksiyonları - 134 (No. 2299-2432). [Başlardaki numaralar arşiv kayıt numaralarıdır.]

Tanımlanan tüm yazıların ve bunların 753 listeden oluşan el yazmalarında verilen veya tanımlanabilir ayrı başlıkları vardır. Koleksiyonların 396 yazarı, çevirmeni, yorumcusu ve derleyicisi isimlendirilmiş veya tespit edilmesi başarılmıştır. Bunlara verilen şiirlerin yazarlarının isimlerini de eklersek şiir koleksiyonlarında ve çeşitli materyallerde tüm yazarların ismiyle birlikte sayının 1128 yazar olduğu ortaya çıkmıştır. Kataloğun ad indeksinde/ dizininde 1128 farklı yazar ismi geçmektedir. Yazılış dönemlerine göre en eski el yazmaları 11. yüzyıldan kalmadır. [1 El yazma] Diğerleri ise XII. yüzyıl - 61, XIII yüzyıl. -23, XIV yüzyıl. -20, XV. yüzyıl -153, XVI. yüzyıl -223, XVII yüzyıl -79, XVIII yüzyıl -198, XIX yüzyıl - 167, XX yüzyıl -49 tane kalan el yazma vardır. Yazışma zamanına göre: XIV yüzyıl -1 liste, XV. yüzyıl. -3, XVI. yüzyıl. -47, XVII yüzyıl. -60, XVIII yüzyıl. -165, XIX yüzyıl -721, XX yüzyıl -77 liste vardır. Açıklanan tüm listelerden yalnızca 1081'inin yazışma tarihlerine sahip olduğu tespit edilmiştir. [El yazmaların birçoğunda ne yazık ki yazılış tarihi bulunmamaktadır.] Yazılış ve yazışma yerlerine göre, makaleler esas olarak şu ülkelere atfedilir: Orta Asya topraklarına, Volga-Ural bölgesine, Kırım'a, Kafkasya'ya, Sincan'a, Küçük Asya'ya. [Osmanlı İmparatorluğu].

IV RAN koleksiyonu hem şiir hem de düzyazı yazar yazarları araştırmacılara sunar. Bunlar arasında Nevai, Lamiya, Fuzuli, Mustafa Ali, Meşreb, Sufi Allayar, İbrahim Hakkı, Agahi, Umidi, Habiballa Kerem ve diğerleri temsil edilen yazarlar olarak öne çıkmaktadır. IV RAN'da iki veya daha fazla eserin listesi olanlar ise: Hoca Khalfa (2), Abulgazi (2), Raghighbasha (3), Hasan Kurdi (3), Alavi (2), Agahi (6), Salihi (4), Nevai (16) vb. çoğu el yazmasında kâtiplerin isimleri belirtilmemiştir. Bunlar içinde yalnızca 278 kâtibin ismi belirtilmiştir. Bazıları iki veya daha fazla listeye temsil edilmektedir: İbrahim ibn Hasan (2), Ubaidallah ibn Kalimallah el-Bulgari (2), Ali ibn Abd al-Gaffar (2) ve diğerleri. Kâtipler arasında üç kadın yazar da vardır. Bazı el yazmaları oryantalistler tarafından yeniden yazılmıştır (örneğin, Kiel'deki T. Menzel; A. Zhab ve G. Ya. Kerom, O. I. Senkovsky, A. N. Samoylovich, St. Petersburg'da) veya onların talimatlarıyla (örneğin Kh. Feyzhanov Petersburg'da). Kitaplardan çok azında imza vardır (yalnızca 54). Bunların çoğu Volga-Uralar, Orta Asya, Sincan, Kırım'da yazılmış eserlerdir. Kafkasya bölgesine ait olanlar kronolojik olarak daha sonraki eserlerdir. Yazarların ölümünden kısa bir süre sonra (veya yaşamlarının sonuna doğru yakın bir zamanda) yeniden yazılan listeler de vardır. Yazma eserlerden sadece 8'i sanatsal renkli minyatür, 2'si çizimli, 59'u sanatsal renkli

ünvan ve başlıklar taşır. 21'i ise sanatsal nitelikteki şark çalışmasıdır. Kitapların çoğu orijinal ciltlemelerinde durmaktadır.

Yazmaların en geniş kısmını edebiyat eserleri oluşturmaktadır. Şiir, din, biraz daha az tarih ve folklor ("kendiliğinden işlenmiş" kısmı) hakkındadır. Tarihî eserler genel tarihe ayrılmıştır. Orta Doğu ülkeleri (Arap ülkeleri, İran, Türkiye), SSCB halkları (Volga bölgesi, Urallar, Sibiry, Orta Asya, Kafkaslar, Kırım) ve Sincan. Çeviriler mevcut ünlü Arapça ve Farsça tarihî eserlerdir. Küçük Asya'nın tarihi eserleri, 16.-18. yüzyılların en yaygın eserleriyle temsil edilmektedir. Şarkın 19. yüzyılına ait olan basma/ matbu birçok kitapta da vardır.

Bunların arasında ender görülenler de var: Küçük Asya Selçuklularının tarihi gibi. Yazıcı-oğlu Hüseyin'in 1520 öncesi Türkiye tarihi üzerine çalışması vb. Orta Asya eserleri esas olarak 16.-19. yüzyıllardaki Orta Asya hanlıklarına ayrılmıştır. Bunlardan Munis ve Hive saray kroniklerinin tam listesini vurgulamakta fayda var. Agahi, gerçeklere dayalı materyali nedeniyle değerlidir. Sincan eserleri Sincan'ın ve özellikle Kaşgar'ın 18-19. yüzyıllardaki tarihiyle ilgilidir. Volga-Ural el yazmaları, Volga Bulgarları'nın tarihine ilişkin eserlerle temsil edilmektedir. Kazan Hanlığı ve genel olarak bu bölgenin tarihi. Bunlar arasında Marjani, Salihî imzalı olanları da vardır. Kafkas yazıları sayıca azdır, tarih içerirler.

Kafkasya'nın belirli bölgelerini anlatırlar. Kafkasya'nın ayrı bölgeleri hariç genel olarak, tarihi olayların tanımlanmasında yukarıda bahsedilen bölgesel kapsamın genişliği, Türk fonunun ayırt edici ve benzersiz bir özelliğidir.

Tarihsel kayıtlar (kanunlar, barış anlaşmalarının kopyaları, ticaret anlaşmaları, resmî raporlar ve üst düzey yetkililerin raporları dâhil) Türkiye'nin iç hayatına ve dış politikasına ilişkin çeşitli konulardaki yazılar çoğunlukla Türkiye'nin tarihi ve Rusya ile ilişkileriyle ilgilidir. Hükümet yönetimiyle ilgili birçok ilginç materyal içeren talimatlar da vardır; saray törenlerinin kurallarını belirleyen talimatlar vb. Katarina II zamanına ait bazı Rus kanunlarının Türk dillerine çevrilmiş nüshaları mevcuttur. Coğrafi eserler arasında Türkçe ve Arapça'dan tercüme edilmiş birçok yapıt vardır. Eserlerde nadir görülen hac tasvirleri, ülkelerin tarihi ve coğrafi incelemeleri, şehirleri vb. bulunmaktadır. Şiir bölümünde Türkçe divanlar ve şairlerin kompozisyonlarının 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başına kadar olan dönemini kapsamaktadır. Bunlar arasında ünlü şairlerin (Nevai, Fuzuli, Nesimi vb.) divanları da bulunmaktadır. Daha sonraki zamanlarda yazan daha az bilinen şairlerin koleksiyonları vardır. (Kamyaba, Mirza, Raji, Atai, Mikhri-Khatun, Umidi, Nizari, Garibi'den nadir divanlar) Ünlü şair Fuzuli'nin tüm eserleri dışında "Leyla ve Mecnun" kasidesinin imzalı bir nüshası da bulunmaktadır. 20. yüzyılın Bahçesaray şairleri Habiballa Kerema, Muhammed-Yara'nın nadir şiir kitapları da bu koleksiyonda saklanmaktadır.

Folklor örnekleri olarak türküler, masallar, hikâyeler, farklı zamanlarda farklı kişiler tarafından kaydedilen hikâyeler, sözler ve atasözleri toplanmıştır. Koleksiyonda birçok şiirsel ve karma el yazması (düz yazı ve şiir) bulunmaktadır. Popüler oryantal konularla ilgili destanlar, aşk öyküleri, hikâyeler vardır. Bu grup el yazması, şartlı olarak gerçek folklor kayıtlarından el yazmalarına geçirilme olarak düşünülebilir. Bunların arasında Ebu Ali ile ilgili hikâyeler, Sina, Ebu Müslim, Baba Ravşan, Cemşid, Köroğlu efsanesinin bazı kısımları, vb. farklı Türk versiyonları ve varyantları da elde edilmiştir. Zanaatkârların ritüelistleri [yazmacılar-vakanüvistler vb.] dikkati hak ediyor. Onları temsil eden bunlarla ilgili ritüeller ve efsaneler üzerine 10-15 ila 30-40 sayfa arası risaleler (risala) demirciler, dokumacılar, marangozlar, duvarcılar, çiftçiler, değirmenciler gibi zanaatkârları anlatan yapıtlar vardır. Birçoğu, 20. yüzyılın başında satın alınan S. M. Smirnov'un Orta Asya koleksiyonuna dâhil edilmiştir. (1914-1915) toplanan bu risaleler günlük kullanıma ve yanınızda taşımaya uygun küçük formatta kitapçıklardır. Bunların bir başka kısmı (aynı formatta) S. F. Oldenburg'un (Sincan'dan) koleksiyonuna aittir.

Din üzerine yazılar Kur'an ve onun bireysel yorumlarıyla [tefsirler] sunulmaktadır. Kur'an'ın okuma kuralları [tecvid] peygamberlerin hikâyeleri, çeşitli dua koleksiyonları ve bunların yorumları, dinî ritüellerle ilgili yazılar, tasavvuf, risaleler, Müslüman içtihatı (fıkıh), kutsal kitapların tercümeleri (İncil, Mezmurlar) ve diğer dillerden teolojik incelemeler de bu koleksiyonda büyük bir yekûn tutmaktadır.

XIII-XIV yüzyıllara ait çeşitli Türk dillerinde hazırlanmış tefsir kitapları da özenle korunmaktadır. 17. yüzyıl listesinde; Rabguzi'ye göre peygamberler tarihine ilişkin güzel bir liste hazırlanmıştır. Folklor, kurgu, zanaatkârların ritüelleri gibi bölümler, tam (genişletilmiş) bir açıklamayı hak etmektedir. Elbette geleceğin Türkiyat araştırmacıları açısından Türk edebiyatları hakkında bireysel edebiyatların daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi için yapılması gereken çalışmalar bulunmaktadır. Eserlerinin üçte birinden fazlası bulunmayan IV RAN koleksiyonunun el yazmaları ve listeleri diğer depoların kataloglarında sunulmaktadır. Bilinmeyen eserler ve bunların arasında listelerde yazar isimleri belirlenemeyen eserlerin listeleri de yer almalıdır. Bu katalogta açıklanan listelere göre kullanım ömrü belirtilmiştir. Bazı yazarların (örneğin Orta Asya şairi Şah Hâkim Halis, Anadolu şairi Naili vb.), bazılarının “yeni” eserlerinden bahsedildiği, bazılarının ise “yeni” eserlerinden bahsedilmediği yazar katalogları vb. görülmektedir. Kitapların çoğu üç ayrı şehirde arşiv depolarında saklanmaktadır. Bu şehirler; St. Petersburg, Moskova ve Kazan'dır.

Koleksiyonda el yazmaları ve sahiplerinin notlarını içeren listeler de yer almaktadır. Bu yazmaların değeri ve mülkiyet niteliği ile ilgili olarak (örneğin, B 2597, O 120, C 569); eserlerin sahiplerinin isimlerini, almış tarihlerini ve ithaf kitabelerini belirten, ilgi çekici bilgiler içeren notlar bulunmaktadır. Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü koleksiyonundaki Türk dili yazmalarının tarihi; isimlerin yazılı olduğu yazılar ve mühürler hâlâ kitapların üzerinde bulunmaktadır. A. K. Bakıhanov (B 754, B 778, C 717); Cihangir Han'ın adını taşıyan mühür (Bukeev Horde, Kazakistan - C 531); Sultan Muhammed adını taşıyan tuğra (XVIII c.-B 1173); Kırım Hanı Sahib Giray'ın adını taşıyan mühür (XVIII yüzyıl - D 216); notlar ve sansürcülerin imzaları - V. R. Rosen (A 1067), V. D. Smirnov (B 3536, D 316), vb. Çok sayıda liste, tarihi eserlerin 8 yazarı tarafından temsil edilmektedir. Bunlar arasında Nevai, Abulgazi, el-Bulgari ve diğerleri, 33 şiirsel eser yazarı Yesevi, Süleyman Bakırgani, Yazıcıoğlu-oğlu, Nevai, Fuzuli, Sufi Allayar, Saikali vb. şeklinde gruplandırılmıştır.

IV RAN'ın Türk dili elyazmalarındaki materyallere dayanarak belirtilenler daha önce Orta Asya ve Küçük Asya (Türkiye) için şunu düşündürmüştür: Türk dili Arapça el yazması kitapların alanları geniş bir tematik çeşitlilik ile karakterize edilir, ancak yalnızca ikincisinin ürünleri olarak resmî tarih yazımı, yasama literatürü, belge örnekleri ve özel mektuplar vardır. Uzun vadeli olan tek bir “devlet”, Osmanlı hanedanıdır. Sadece ilkinde Nevai'nin eserleri için sözlükler sunulmaktadır. Bu iki alan, “divan” şiirinin gelişimi ve ikincisi - ayrıca şairlerin örneklerle biyografileri ile karakterize edilir. Müslüman edebiyat çalışmaları, (antolojileri) oldukça yaygın bir türdür. Sincan'da (Doğu Türkistan) ve Orta Asya bölgelerinde zanaatkârların ritüelleri ve yerel tarihi kronikler yaygınlaşmıştır. [Ahilik gibi düşünebiliriz.] Volga-Ural bölgesinde, yarı efsanevi nitelikteki yerel tarih, müfredatın dinî literatürü yerine 19. yüzyılda ilk yıllara ait gerçek öğretim yardımcıları hâkim olmuştur. [Ceditçilik] XX. yüzyılda bu alanda genel olarak elyazmalarının tasarımında sanatsal örneklere rastlanmamıştır.

Türk el yazmaları arşive ve kütüphaneye geldikçe; farklı kuşaklardan oryantalistlerin (K. G. Zaleman, A. A. Romaskevich, I. N. Lemanov, B. A. Zabiroy, S. L. Volin, vb.) kart katalogları oluşturulmuştur. Bazı koleksiyonlar için basılı el yazmaları listeleri farklı zamanlarda derlenmiştir. Bazı Tatar el yazmalarının kısa bir açıklaması I. N. Berezin tarafından yayınlanmıştır. Nevai'nin Leningrad depolarındaki eserlerinin listeleri S. L. Volin tarafından hazırlanmıştır. Dışişleri Bakanlığı Eğitim Dairesi koleksiyonunun çoğu nispeten eksiksiz bir açıklaması V. D. Smirnov tarafından yayınlanmıştır. Sunulan katalogun şeması yazar tarafından mevcut eski temel yapı da dikkate alınarak geliştirilmiştir. IV RAN'ın eski katalog şemaları bu son üçüncü hâlinde kısa ve tam olarak test edilip onaylanmıştır. “Şark Araştırmaları Enstitüsü Türk El Yazmalarının Tanımları (Şiir ve şiirsel eserler üzerine yorumlar, poetika)” baskısı Moskova'da 1980'de yayımlanmıştır. Bu katalog kitabı eser koleksiyonunu kısaca tanımanız açısından işe yaramaktaydı. Tanımlanan metni veya listeyi mümkün olduğu kadar kapsamlı bir şekilde alıntılıyordu. Yazarın hazırlamış olduğu katalogda ilk kez şu başlıklardaki el yazmaları açıklanıyordu: Astroloji, etik, felsefe, din, mektup düzyazı, kurgu, edebiyat eleştirisi, folklor, fal-rüya kitapları-alametler-tılsımlar, bunlarla ilgili koleksiyonlar ve çeşitli tematik başlıklar.

Yazmaların ve listelerin konu başlıklarına göre sınıflandırılması, özellikle folklor gibi (gerçek ve “kendiliğinden işlenerek” oluşturulan- kahramanlara göre) alanlarda oldukça sıkıntılı olmuştur. Bu

bakımdan incelenen fon için hiç düşünülmemiş olan kısımlar ve metinler büyük zorluklara neden oldu. Bu durumda, genel olarak her şeyi anlatırken olduğu gibi Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü'nün Türk dili koleksiyonu, Farsça-Arapça katalogları, Bilimler Akademisi Doğu Çalışmaları Enstitüsü'nün Arapça fonları, bunları derleyenlerin çalışmaları ve araştırmaları işi daha da karmaşık ve içinden çıkılmaz hâle getirmiştir. Yazmaların açıklamalarında Türkiye'de yayımlananlar da dâhil olmak üzere, dünyadaki Türk el yazması koleksiyonlarının katalogları, referans kitapları ve Leningrad koşullarında mevcut olan diğer yayınlar kullanılmıştır. İlk listeye ek olarak (içindeki isimlerin yaklaşık yarısı Türkçe, Özbekçe, Tatarca dahil olmak üzere Batı Avrupa ve Doğu dilleri, Arapça, Farsça vb.) katalog, el yazması koleksiyonlarının bir listesini, teknik ve diğer kısaltmaların bir listesini içermektedir.

Yazmaların tasnifinde yer alan on dizin kataloğu bu alandaki eksikliği bir miktar da olsa karşılamaktadır. Anlatılan eserlerin başlıklarının bir dizini; yazarların, çevirmenlerin, yorumcuların, koleksiyon derleyicilerinin (çalışmaları katalogda açıklanan) isimlerinin indeksi; işaretçileri [dibace gibi yan notlar], yazarların isimleri; el yazmalarının yazışma tarihleri dizini, kronolojik liste (yüzyıla göre) eserler; imza indeksleri, sanatsal tasarımlı el yazmaları, koleksiyonlar, el yazması kodları ve açıklama numaralarının yazışmaları, yazışmalar eski ve yeni el yazması kodları ve açıklama numaraları, içinde gezinmenize ve ilgilendiğiniz konuyu daha kolay bulmanıza yardımcı olmaktadır.

Benimsenen tematik başlıklar genellikle en sık tekrarlananlardır. Yakın ve Orta Çağ halklarının yayınlanmış el yazmaları katalogları arasında Doğu konularının; en önemlisini, mümkünse kültürel gelişmelerinin benzersizliğini dikkate alır. Orta Çağ eserleri ve hatta daha fazlası nedeniyle çıkarımın şartlı olmasının nedeni budur. Bu halkların geç dönem edebiyatları içerik çeşitliliği ve genel karakterleri, biçimleri ve geleneksel İslami tasnifler tarafından belirlenmektedir. Böylece, bu tarz biçim olarak şiirsel olan eserleri anlatırken, daha önceki tasniflere de rehberlik etmekteydi. Derleyiciyi bu aşamada şiirsel eserler arasındaki biçim açısından farklılaşma gibi aşılmaz zorluklardan koruyan yalnızca kompozisyon biçimiydi. (Tarihi ve ahlaki eserlerden sanatsal şiirsel örneklere kadar birçok metin dinî-Sufi bir karakter taşımaktaydı.) Nesir eserlerini formlarına göre sınıflandırırken onların "baskın" içeriklerinden ve genel karakterlerinden yola çıkılmıştır. Aynı zamanda ele alınan birçok eser çok koşulludur ve doğası gereği uzun vadeli tam bir sonuç olmaksızın ön hazırlık niteliğindedir.

Her tematik grupta açıklamalar makalelerin yazarına göre kronolojik sıraya göre- yaşam veya ölüm tarihine göre- gruplandırılmıştır. Yazarlarının ömrü bilinmeyen eserlerin açıklamaları, isimlerine göre (ismin ana kısmı) alfabetik olarak düzenlenmiş ve eser listeleri, isimleri belirlenemeyen yazarların isimleri alfabetik başlık sırasına göre verilmiştir. İyi bilinen başlıklar ve kronolojik veya daha sıklıkla şifreli olan eserler [Ebcad Hesabı] "A, B, C, D, E" vs. (Alfabetik) yeni başlık konularak tasnif edilmiştir. Toplantılar ve aynı tematik plandaki materyal koleksiyonları, derleme tarihine göre veya (genellikle) artan sırada ilgili tematik bölümün sonuna yerleştirilmiştir. Şifreleme numaraları tematik olarak çeşitli nitelikteki koleksiyonlar ve metinlere, aynı kronolojik veya artan şifre sırasına göre tanımlandıkları şekliyle katalogun sonuna yerleştirilmiştir.

Tüm makaleler/ yazılar ayrıntılı bir şemaya göre açıklanmıştır: Yazar adı, tarihler veya saatler, hayatı, eserin adı, tercümesi, yazılma zamanı, eserin kısa bir açıklaması (içerik, yapı, kime ithaf edildiği vb.), eser ve yazarı hakkında asgari bir bibliyografya. Yazar adından sonra hemen aşağıda tüm bunların açıklaması yer almaktadır. Bilimler Akademisi Doğu Çalışmaları Enstitüsü'nde bu eser mümkün olduğunca kronolojik sıraya göre düzenlenmiş listeleri (tarihler veya paleografik verilerden belirlenen nüfus sayımı zamanı) ihtiva edecek şekilde hazırlanmıştır. Listelerin eksiksiz olması için mümkün olduğu kadar büyük bir özen gösterilmiştir. Her liste kısaca açıklanmıştır: Şifreler (yeni ve eski), yaprak sayfa, santimetre cinsinden sayfa ve metin boyutları, sayfa başına satır sayısı açıklanmıştır. Listeyle ilgili temel bilgiler (tamlığı, başlığın belirtilmesi, yazarın adı, derleme tarihi vb.), yapısı, kökeni ve paleografik verileri - tarih, yazışma yeri, kâtip, mühürler, vb., koleksiyon, sayfa numaralandırmanın niteliği (Doğu sayfa numaralandırması, vesayet belirtilmemiş), kâğıt, mürekkep, el yazısı, el yazmasındaki süslemeler, cilt, kusurlar, restorasyon; liste hakkında kısa bibliyografik bilgiler konulmuştur. Eserin diğer (sonraki) çalışmalarının açıklaması yazar (aynı tematik başlığa aitlerse, aksi

hâlde başka bir bölümde kendi eserlerinin listesinin açıklamasının ilgili numarasına bir referans verilmiştir) açısından tekrar gözden geçirilmiştir.

Bazı durumlarda, farklı referans kitapları ve eserler (özellikle Türkçe) aynı yazarın farklı doğum veya ölüm tarihlerini içerir. Bunda katalog, çok sayıda referans kitabında tekrarlanan tarihleri kabul etmektedir. Eserlerin çoklu yazıldığı durumlarda bunların içinde daha yetkili (bizim görüşümüze göre) olanın adı verilmiştir. Bibliyografik referanslarda, belirtilen literatürde mevcut tarihler arasında tutarsızlık olması durumunda orada (parantez içinde) verilen tarihler de derleyici tarafından verilen tarihlerle birlikte not edilmiştir. Listelerin başlangıçları yalnızca hatalı olmayan listeler için geçerlidir. Başlangıçta kusurlu listenin başladığı metni getirmek, neredeyse hiçbir şey bilinmeyen bir bileşimin diğer depolardan tanımlanmasını sağlamaz listelerin en azından fotokopilerinden/ mikrofilimlerden karşılaştırılması gerekliliği ortaya çıkarmıştır. Çoğunlukla yazarın metninin sonunda, kopyalayanın notları bulunmaktadır. Ancak her kitap için tek tek bu karşılaştırmayı yapmak neredeyse imkânsızdır. [Farklı asırların metinleri için o asra ait bir şarkiyatçının uzmanlığına ihtiyaç vardır.] Bir dizi el yazmasına göre eserin metninin kapsamlı bir şekilde incelenmesini birbirinden ayırmak zordur. Hele yazarın orijinal kendi notlarını dikkate alacaksanız bu iş daha da zordur.

Bazı durumlarda belirli bir Türk yazı dilinin tanımı tartışmalı ve özel araştırma gerektiren bir eser olup, eserlerin kendisi ve yazarları çeşitli Türk halklarının kültürel tarihi ile ilgilidir; katalogda herhangi bir dil işareti bulunmamaktadır. Gerekirse bunların yerine genel açıklamalar yapılır, örneğin: Türk ~ Tatar dili kompozisyonu. Katalog, açıklamanın yayınlanmış basımlarındakiyle aynı harf çevirisi sistemini benimsemiştir. Aynı metinde yer alan farklı eserlerin listelerinin dış verileri yalnızca ilk liste için tam olarak not edilmiştir. Sonraki açıklamalarda, onun açıklamasına atıf yapılır ve ondan yalnızca farklılıklar (örneğin kusurlar) belirtilir. Tasvirlerle ilişkin kaynakçada eserlerin yayın tarihleri Hicri takvimde veya Avrupalı takviminde olduğu gibi belirtilmektedir. Baskının tarihi Hicri'den Avrupa kronolojisine tercümesi olmadan sadece orijinali yazılmıştır.

Sonuç

Lyudmila Vasilyevna Dmitrieva'nın "Rusya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü Türk El Yazmaları Kataloğu", Türkiyat bilimi açısından önemli bir kaynak olarak hazırlanmıştır. Dmitrieva, Şarkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde çalışırken esas olarak şubenin koleksiyonundaki Türk dillerindeki belge ve parçaların tanımlanması ve kataloglanmasıyla uğraşmıştır. Alişir Nevai'nin "Divan" metnini araştırıp yayınlamıştır. 1953'ten beri SSCB Bilimler Akademisi Leningrad Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nde asistan araştırmacı ve şubenin el yazması fonlarının sorumlu sorumlusu (1955'e kadar) 1955'ten itibaren asistan, 1962'den itibaren - Türk-Moğol Kabinesi'nde kıdemli araştırmacı (1966'ya kadar) olarak çalışmıştır. 1946 yılında IIMK'nın komutasındaki Tacik-Sughd seferine katılmıştır. A. Yu. Yakubovsky, 1947 yılında SSCB Bilimler Akademisi Türkmen şubesinin yönetimindeki Türkmen diyalektolojik gezisinde de yer almıştır. A. P. Potseluevsky'nin 1960 yılında Moskova'daki XXV. Uluslararası Oryantalist Kongresi'ne iştirak etmiştir. Makale ve kitapları içinde: "Bilimler Akademisi Doğu Çalışmaları Enstitüsü koleksiyonundan Türk dillerindeki belge ve parçaların kısa bir incelemesi", "Bilimler Akademisi Asya Halkları Enstitüsü koleksiyonundaki Türkçe tıbbi el yazmaları", "Bilimler Akademisi Asya Halkları Enstitüsü koleksiyonundaki Türk halklarının folkloruna ilişkin materyaller", "Bilimler Akademisi Asya Halkları Enstitüsü'ndeki Türk dilindeki coğrafi ve etnografik materyaller", "Bilimler Akademisi Asya Halkları Enstitüsü'nün el yazmaları ve gravürlerinin incelenmesi", "Bilimler Akademisi Asya Halkları Enstitüsü koleksiyonundaki Türk şairlerinin divanlarının el yazmaları", "Asya Halkları Enstitüsü'nün Türk el yazmalarının tanımı", "Asya Halkları Enstitüsü'nün kısa raporları", "Bilimler Akademisi Bilişim Enstitüsü koleksiyonundaki Türk Dil bilimine ilişkin materyaller", "Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü'ndeki eski Uygur materyalleri", "Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü koleksiyonundaki Türk tematik koleksiyonlarının el yazmalarının incelenmesi", "18. - 20. yüzyıl Türk el yazmalarının katalogları, listeleri ve incelemeleri", "Bilimler Akademisi Oryantal Araştırmalar Enstitüsü Oryantalistler Arşivi'nde P. A. Falev'in "Edigei" destanı üzerine çalışmasının el yazması", "Zhukovsky V. A. Dışişleri Bakanlığı Asya Dairesi Doğu Dilleri Eğitim Dairesi'nin el yazmalarının açıklaması", "Altay dillerinde bitki adlarının bazı anlamsal

modelleri", "16. yüzyıl Türk dilini incelemek için bir kaynak olarak Türkçe orijinal ve tercüme dini ve ahlaki yazıların el yazmaları", "A. N. Samoilovich'in el yazması mirasının tanımına yönelik materyaller", "Leningrad Devlet Halk Kütüphanesi'ndeki Farsça coğrafi eser: Adzha'ib al-makhlukat'ın Türkçe tercümesinin el yazması", "Doğu Araştırmaları Enstitüsü Türk el yazmalarının tanımı: Şiir ve manzum eserlere ilişkin yorumlar, poetika.", "Alanlarına göre Türk dili Arapça el yazması kitaplar", "Türkçe Arapça el yazması kitap/ Doğu halklarının kültüründeki el yazma kitaplar üzerine denemeler", yer almaktadır. Dmitrieva'nın 2002'de en son tanıtımını yaptığımız bu kitabı yayımlanmıştır. Dmitrieva'nın tarzı Şarkiyat Enstitüsü'nün ilk hocalarından olan Christian Danilovich Fren yaptığı oryantalist sakil işçilik tarzına benzemektedir. Fren'in Rus doğu bilimine yaptığı katkılardan belki de en önemlisi Rusya'nın tarihi ve eski sakinleri için zengin materyaller keşfetmesidir. Dmitrieva da Türkiyat alanında aynı tarz bir işçilik faaliyet yürütmüştür diyebiliriz.

Rusya'daki Türkçe eserler hakkındaki son katalog ünlü Rus Türk dilbilimcisi ve arkeografi Lyudmila Vasilyevna Dmitrieva (1924-1997) tarafından hazırlanmıştır. 80'li yıllarda SSCB Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsü'nün Leningrad şubesinde kıdemli araştırmacı olarak görev yapan L.V. Dmitrieva depolama, restorasyon, arkeografik çalışmalara önemli katkılarda bulunmuştur. El Yazmaları Bölümü'nün tüm fonlarının işlenmesi ve bilimsel dolaşıma sokulması onun çabasıyla olmuştur. Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nün mevcut St. Petersburg şubesi RAS, özellikle de Türk el yazmaları koleksiyonları, büyük ölçüde onun gayretleriyle şarkiyatçı amaca yönelik çabalar için IV RAN'daki meslektaşlarıyla birlikte bu fon artık tamamen uzmanların kullanımına açıktır.

Kaynaklar

Dmitriyeva, L. V. *Katalog Tyurkskikh Rukopisey Instituta Vostokovedeniya Rossiyskoy Akademii Nauk* / L.V. Dmitriyeva; [Otv. red. O. F. Akimushkin], Moskva: Vost. Lit., 2002.

Ekler

Kaynak: L. V. Dmitrieva'nın "Türkçe El Yazmaları kataloğu" kitabının kapak sayfası, <http://www.orientalstudies.ru/jpg> E. T. (10.09.2023).

Kaynak: Rusya Bilimler Akademisi, Şarkiyat Enstitüsü, http://www.orientalstudies.ru/index/main_05.jpg E. T. (10.09.2023).